دۆزینەوەی ئەڵقەیەکی دیکە لە پڕۆژەی شوکری فەزڵی

ئازاد عەبدولواحید

* بە درێژایی ئەو ساڵانەی بە گەرمو گوڕییەوە کەوتبوومە کۆکردنەوە و ساغکردنەوە و نووسین لە بارەی شیعرەکانی شاعیری ڕچەشکێن و پێشەنگی نوێخوازیی شیعری کوردی: شێخ نووری شێخ ساڵح، هەر لە ماوەی ئەو ساڵانەدا کەڵکەڵەی ساغکردنەوەی شیعرەکانی شوکری فەزڵی و دۆزینەوەی نووسین و بەرهەمەکانی کەوتبووە سەرمەوە. پێش ئەو ماوەیەش ساغکردنەوەی شیعر و دیوانی شاعیرانی کورد لای من مێژووەکەی بۆ سەردەمی مێردمنداڵی و تافی لاوێتیم دەگەڕێتەوە، ئەوەش لەو کاتەوە دەستی پێکرد کە بە کۆکردنەوە و ساغکردنەوەی شیعرەکانی ئەمیناغای حاجی بەکراغای (ئەختەر)ەوە خەریک بووم، کە دواتر لە پاش (٣) ساڵ کارکردن و کنە و پشکنینی زۆر و بەدواداچوون و گەڕانی بەردەوام، لە ساڵی ١٩٧٦ ئەو شیعرانەی (ئەختەر)م چاپ کرد و لە دووتوێی نامیلکەیەکدا خستمە ناو کتێبخانەی کوردییەوە.

* یەکەم کار و هەوڵی ساغکردنەوەی شیعری شاعیرانی لێ دەربکەین، لە کارەکانی دیکەمدا قەت لەخۆمەوە نەکەوتووم بەسەر ساغکردنەوەی شیعری ئەو شاعیرانەدا، بەڵکو کار و نووسینی ڕەخنەیی بواری شیعری کوردی بووە وای لێ کردووم بەدوای شیعری ئەو شاعیرانەدا بگەڕێم، کە لەناو شیعری کوردیدا خاڵێکی گەشی وەرچەرخانن، یان ئەو شاعیرانە لەناو مێژووی شیعری کوردیدا هێما و پێشەنگ بوون، یان لە شیعری کوردیدا دامەزرێنەر و بناغەدانەری نوێخوازی بوون و ڕەگوڕیشەیان بەناو ئەو مێژووەدا چووەتە خوارێ. دوای بەچاپ گەیاندنی شیعرەکانی (ئەختەر)، ساڵانێکی تەمەنم بۆ نووسین و کۆکردنەوە و ساغکردنەوەی شیعری شاعیرێکی گرنگی وەک شێخ نووری شێخ ساڵح تەرخان کرد و ئەویشم دوای شەش- حەوت ساڵ و لە پاش شەڕەشۆق و پاشقوڵ و دەردەسەرییەکی زۆر لە ساڵی

١٩٨٥، بەشی یەکەمی بەرگی یەکەم و ساڵی ١٩٨٩، بەشی دووەمی بەرگی یەکەمی ئەو دیوانەم چاپ کرد و کەوتە بەردەستی خوێنەرانەوە، کە لە هەلو دەرفەتێکدا بە تێروتەسەلی ئەو دەردەسەریانەی ڕووبەڕووی ئەم پرۆژەیەم بووەوە باس دەکەم.

* لە پاش بەچاپ گەیاندنی سەرجەمی شیعرەکانی شێخ نووری شێخ ساڵح و لێکۆڵینەوە لە بارەیانەوە، لەو کاتانەوە بەردەوام کارم لە بارەی شوکری فەزڵی-یەوە کردووە و هەوڵم داوە کەرەستەی پێویستی نووسین و ساغکردنەوەی بەرهەمی ئەو شاعیرە بە دەست بهێنم. لەم کارەشمدا زۆر کەسم بەسەر کردووەتەوە، هەموو کەسە نزیکەکان لەمنەوە لەمە ئاگادارن، تەنانەت د. مارف خەزنەدار لە هەشتایەکاندا کە هێشتا نەچووبووە دەرەوە، ئاگای لەو هەوڵانەم بوو. ئەو یەکێک بوو لەو کەسانەی ئەوکاتە داوام لێ کرد ژمارەکانی گۆڤاری (بانگی کورد)م بۆ پەیدا بکات، کە بە ئەڵقە چەند وتارێکی شوکری فەزڵی بە زمانی تورکی سەبارەت بە مێژوو و ئەدەبیاتی کوردی تێدا بڵاوکراوەتەوە. کاتێکیش د. مارف خەزنەدار چووە جەزائیر و لە زانکۆکەی شاری عەننابە کەوتە دەرز وتنەوە، لە ساڵی ١٩٨٧، واتە پێش (٢٣) ساڵ جارێکی دی نامەم بۆ نارد کە ژمارەکانی ئەو گۆڤارەم بۆ پەیدا بکات، هەر ئەوکاتە ئەویش نامەیەکی بۆ ناردمەوە و وەک کەسێکی ئاگادار و شایەد بەسەر پرۆژە و کارەکەمەوە، لەوێوە سەبارەت بە شیعر و ژیانی شوکری فەزڵی بۆ مێژووی ئەدەبی کوردییەکەی کە دواتر بە چەند بەرگێک چاپیانی کرد، داوای یارمەتی لەمن کردووە. من پێش ڕۆیشتن و دوای ڕۆیشتنی د. مارف خەزنەدار چەند جارێک بۆ بەدەست خستنی بەرهەمی شوکری فەزڵی داوای هاوکاریم لێ کردووە، ئەو یەکێک لەو کەسانە بووە چەند جارێک داوام لێکردووە نامەم بۆ (لەندەن) بۆ بنووسێ و لەناو نامەخانە تایبەتییەکەی (ئەدمۆنز) سۆراغی گۆڤاری (بانگی کورد)م بۆ بکات تاکو ئەو وتارانەی شوکری فەزڵی کە بەزمانی تورکی لەو گۆڤارەدا لەبارەی مێژوو و ئەدەبیاتی کوردی نووسیویەتی بەدەستم بکەون. پاش ئەوەی ماوەیەکی زۆر لە کوردستان و کتێبخانەکانی عیراقدا بەدوایاندا گەڕام و لە دۆزینەوەیان بێ هیوا بووم، ناچار ڕووم لە کتێبخانە تایبەتییەکەی ئەدمۆنز کرد، چونکە زۆربەی ئەوانەی ڕووی داوام لێدەنان، سەرنجیان بۆ ئەوێ ڕادەکێشام، تا بەهۆی کەسێکەوە لەوێ بەدەستیان بخەم. ئەگەرچی د. مارف خەزنەدار لە نامەنووسین و خەڵک ڕاسپاردن هەوڵی زۆری بۆ دام، بەڵام سوودی نەبوو. کەسانی دانیشتووی شاری بەغدا کە نووسەر و باسکار و شارەزان و ئاگایان لە کتێبخانەکانی ئەوێ هەبوو، دڵنیایان کردمەوە کە ئەو گۆڤاری (بانگی کورد)ـە لەلای ئەوان بەدەست ناکەوێ، بەڵام من هەر کۆڵم نەدا و لەسەر پەیداکردن و دۆزینەوەی ئەو گۆڤارە سوور و بەردەوام بووم. دەتوانم بڵێم هۆی سەرەکی دواکەوتنی چاپی کتێبەکەی من سەبارەت بە شوکری فەزڵی لە ماوەی ساڵانی ڕابردوودا، هۆیەکیان بۆ دۆزینەوەی ئەو ئەڵقە گرنگە دەگەڕێتەوە، کە دەمویست بەشێکی زۆری کەلێنوکەلەبەرەکانی پرۆژەکەمی پێ پڕ بکەمەوە، چونکە مەبەستم بوو پرۆژەکەم زۆرترین بەرهەمی ئەو شاعیرە بگرێتە خۆی، ئەوجا بە چاپی بگەیەنم. ئەگەر منیش وەک کەسانی دی مەبەستم زوو هەڵپرووکانی خێرا بوایە و هەڵپەی چاپ کردنیم بکردایە، ئەوە هەر لە هەشتایەکانی سەدەی ڕابردووەوە کتێبەکەی خۆم چاپ دەکرد.

* ئەو پشوو درێژییەی من لە کارەکانی خۆمدا پێڕەوی لێ دەکەم، زۆرتر بەهۆی ئەو تەماعەوەیە کە کار و پرۆژەکانم بێ کەموکوڕی و کاملتر بخەمە ڕوو، ئەمەش لە ڕاستیدا زیانی زۆری لێ داوم، چونکە لەو نێوانەدا کەسانی لاییدە دێن و بە پەلەپرووزێ کارێکی سەرپێی و ڕووکەش و نەکڵۆک و پڕ لە هەڵە و کەموکوڕی

هەڵدەکـــڕووزێنن و بە پەلە پەل دەیخـــەنە ناو قـــورگی چاپخانەکانەوە. ئەم کارەیان بە هەر نرخ و شێوازێک بێ دەکەن، تەنیا بۆ ئەوەی خۆیان ببنە دەستپێشخەر و خاوەنی پرۆژە و کتێبی چاپکراو، بەڵام گوناحەکەی تۆ ئەوەیە دەتەوێ بەرهەمەکەت کاملتر و تێروتەسەلتر و وردتر جێبەجێ بکەیت و پەلەی تێدا نەکەیت، بەڵام ئەوەی تۆ لەبیر دەکرێ و دەخرێتە ئەو لاوە و ئەوەی ئەوانی پڕ لە کەموکوڕی و هەڵە دەبێتە (سەرچاوەی!) باوەڕپێکراو و کتێبی بەردەستی خوێنەران و ناو کتێبخانەکان.

ئێستاکە لەپاش ئەو ساڵانە دەڵێم دەبوو بەرنامەی کارەکانی خۆم بەشێوەیەکی دیکە ڕێک بخستبایە و لەسەردەمی خۆیدا پرۆژەی شوکری فەزڵی-یەکەی خۆم چاپ بکردایە، هەر کاتێک زانیاری و نووسین و تێکستی شیعری دیکەی ئەو شاعیرەم دەست دەکەوت، ئەو کاتە دەکرا لە چاپێکی نوێدا ئەو کەموکوڕی و کەلێنو کەلەبەرانەیم پڕ بکردایەتەوە. واتە دەتوانرا بۆ پەیداکردنی چەند بابەت و کەرەستەیەک (٢٨) ساڵ ئەو بەرهەمە دوا نەخەم، بۆ ئەو مەبەستەش دەکرا قۆناغ بە قۆناغ ئەو کارەم بکردایە، نەک بە دواخستن و هێشتنەوەی لەو ماوە دوورودرێژەدا، ئەو کارەم تەپوتۆزی لەسەر بنیشێ و لەبیر بکرێ.

* نووسەری کورد تا دەست بۆ لێکۆڵینەوە و نووسین و کۆکردنەوە و ساغکردنەوەی شیعری ئەو جۆرە شاعیرانە نەبات، نازانێ دنیای نووسین لەلای ئێمە لە چ پاشاگەردانییەکەدا دەگوزەرێ. ئاشکرایە نەک هەر لەلای میللەتی ئێمە بایەخی پێویست بە ئەرشیڤی دەستنووس و گۆڤار و ڕۆژنامەکانی ڕابردوو نەدراوە و نادرێ، بگرە عەرەبەکانی عیراقیش لەم ڕووەوە شتێکیان نەکردووە لە هی کوردەکەی خۆمان باشتر بێ کە دڵی باسکاران و نووسەرانی پێ خۆش بێ و دڵیان پێی ئاو بخواتەوە. بەپێچەوانەی وڵاتانی دەرودراوسێمان (ئێران) و (تورکیا) کە زۆر بە بەرپرسیارەتییەکی مێژووییەوە بایەخیان بە پاراستن و هەڵگرتنی ئەرشیڤی بەڵگەنامەیی و ڕۆژنامە و گۆڤارە کۆنەکانی خۆیان داوە و لەماوەی هەر (٢٥-٣٠) ساڵ جارێک، ئەرشیڤخانەکانی خۆیان بۆ نووسەران و باسکاران دەخەنە سەر گازەرای پشت و ساڵانە لە شێوەی جلدی گەورە گەورە ئەو دوکیۆمێنت و بەڵگەنامانە لەچاپ دەدەن و دەیانخەنە بەردەستی باسکاران و ناو کتێبخانەی نیشتمانیی خۆیانەوە. من بۆیە ئەوە دەڵێم چونکە پێش ڕووخانی ڕژێمی بەعسیش چ بەخۆم، یان لە ڕێگەی برایانی دانیشتووی بەغداوە هەوڵی زۆرم داوە و زۆر بەدوای ئەو ڕۆژنامە و گۆڤارانەی عیراقدا گەڕاوم و سۆراخم کردوون، کە کەسانی وەک شوکری فەزڵی لەمەڕ خۆمان وتار و نووسین و شیعری خۆیانیان تێدا بڵاوکردووەتەوە، بەڵام تا ئەم ساتە ئەم هەوڵانەم بێ ئەنجام ماونەتەوە و نەمتوانیوە بەدەستیان بهێنم، ئەگەر پێش لێدانی بەغدا بە هیمەت بووبێ، یان بە قیمەت ئەو گۆڤار و ڕۆژنامانە دەست نەکەوتبن، دڵنیام لەپاش لێدانی بەغدا و ئەو وێرانکارییەی بەجێما، زۆر زەحمەتە وا بە ئاسانی جارێکی دیکە ئەو گۆڤار و ڕۆژنامانە لەوێ بەدەست بکەون. ئێستاکە تەنیا ئومێدێک مابێ، هەر کتێبخانەکانی تورکیان کە پێم وایە لەوێ ژمارەکانی ئەو گۆڤار و ڕۆژنامە کۆنانەی عیراقیان تێدا پارێزرابێ و هەڵگیرابن.

* ئەوانەی لە نزیکەوە دەمناسن، دەزانن کە من لە پرۆژە و کارەکانی خۆمدا قەت نەمویستووە لە بواری ساغکردنەوە و وردبوونەوە لە بەرهەمی شاعیرەکانی ڕابردوومانداا هەڵپە بکەم. دەست بردن بۆ نووسین، یان ساغکردنەوەی بەرهەمی ئەو شاعیرانە بۆ خۆی وردبوونەوەی زۆر و حەوسەڵە و پشوو درێژی دەوێ و دەبێ هەوڵ بدرێ چی لە دەسەڵات و توانایی باسکار و لێتوێژەرەوەدا هەیە بیکات تا هەوڵەکەی بە پوختی و بە کاملی و بە ڕاستی و دروستی بخرێتە بەردەستی خوێنەرەکانەوە. ئەگەر کەسانێک بەخۆشیی شیعرە هەجووەکان و شەڕە شیعرەکانی شوکری فەزڵی کە لەگەڵ شاعیرێکی گەورەی وەک شێخ ڕەزای تاڵەبانی کردوویەتی حەزیان بە شیعری شوکری فەزڵی کردبێ، یان سۆزی نەتەوەییان بۆ شیعری (ئیش کە ڕووی لە هەورازە...) هانیانی دابێ دەست بۆ کارەکانی ببەن و بە هەڵەی زۆرەوە لە چاپیان بدەن، من پتر لەبەر داهێنان و شوێنی گرنگی ئەو شاعیرە لەناو مێژووی شیعری کوردی و ئەو ڕۆشنبیرییە بەرفراوانەی ئەوەوە بووە، خەریکی کۆکردنەوە و ساغکردنەوەی شیعر و نووسینەکانی بووم کە لە زۆر کایەی جۆراوجۆردا بالادەستانە ئەسپی خۆی لە مەیدانیاندا تاو داوە، ئەگەرنا منیش دەمتوانی هەر زوو لە هەشتایەکانی سەدەی ڕابردووەوە ئەو بەرهەمەی خۆم سەبارەت بە شوکری فەزڵی بخەمە بازاڕەوە. ئەو پشوو درێژییە بۆ ئەو هیوا و چاوەڕێ بوونە دووردرێژە دەگەڕێتەوە کە بە پێویستم زانیوە دەستم بگاتە بەرهەمەکانی شاعیر کە لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی وەک (بانگی کورد) و (الزهور) و (التعاون) و (العراق) و (العرب) و (ایران) و (ظفر العراق) و زۆر شوێنی دی بڵاویانی کردووەتەوە. ئێستاش لێرەوە کە یەکێک لە وتارە گرنگەکانی ئەو شاعیرە بڵاودەکەینەوە، ئەوە بە هەلودەرفەت دەزانم بۆ ئەوەی داوا لە هەر کەسێک بکەم

تا ئەگەر بەرهەمێک، یان زانیارییەکی پێوەندیی بە شوکری فەزڵی-یەوە هەبێ، لەلایە و لە بارەیەوە دەزانن، پێمانی ڕابگەیەنن، بۆ ئەوەی پێش چاپکردنی پرۆژەکەم سوودی لێ وەربگرم و کارەکەم کامڵتر و پێگەییوتر و پۆشتە و پەرداختر بخەمە بەردەستی خوێنەرانەوە.

* سەبارەت بەو وتارەش کە بە چوار بەش شوکری فەزڵی لە چوار ژمارەی یەک بە دوای یەکی گۆڤاری (بانگی کورد)دا بڵاوی کردووەتەوە، ئەوە پێش چەند ساڵێک دوای ئەوەی عەبدوڵڵا زەنگنەی خەمخۆری کۆکردنەوە و لە چاپدانەوەی ڕۆژنامە و گۆڤارە کۆنەکانمان بەوەی زانی من بەدوای ژمارەکانی گۆڤاری (بانگی کورد)ەوە عەودالم، پاش عەیامێک ڕۆژێک پێی ڕاگەیاندم کە ئەو چوار ژمارەیەی (بانگی کورد)ی دۆزیوەتەوە. کاری ڕاستبێ لەپاش ئەو هەواڵە ماوەیەکی زۆر کە بە ساڵی خایاندووە بەوەوە منی ڕاگرت کە ئەو دەیەوێ جگە لەو (٤) ژمارەیەی بەدەستی کەوتووە، ژمارەکانی دیکەی ئەو گۆڤارە بدۆزێتەوە، چونکە ئەو پێی وابوو ئەو گۆڤارە ژمارەی زیاتری لێ دەرچووە. دوای بینینی هەر چوار ژمارەکە، سەبارەت بەم گۆڤارە ئەو بیروڕایە لەلای منیش دروست بوو. گومانی ئەوەی ئەو گۆڤارە لە چوار ژمارە زیاتری لێ دەرچووبێ. ئەوەی ئەو گومانەشی لەلا بەهێز دەکردم، ئەوە بوو کە شوکری فەزڵی لە کۆتایی دوا بەشدا نووسیویەتی (پاشماوەی هەیە). داخەکەم ماوەیەکی زۆر بەسەر ئەم قسەیەدا تێپەڕی و عەبدوڵڵا زەنگنە نەیتوانی لەو شوێنانەی گومانی دەبرد، ژمارەی دیکەی گۆڤاری (بانگی کورد)ی تێدا بەدەست بهێنێ، ئەمە هەر ئەوکاتە بوو کە من زوو زوو هەڵم دەپێچا کۆپی کراوێکی ئەو وتارانەی شوکری فەزڵی کە بە چوار بەش و بەزمانی تورکی لەو گۆڤارەدا بڵاوکراوبوونەوە بمداتێ تا بیاندەمە بەهەشتیی شوکور مستەفا بۆ ئەوەی بە کوردییە ڕەوانەکەی خۆی بیانکاتە کوردی، چونکێم پێم وابوو لەناو هەموو ئەوانەی تورکی دەزانن، ئەو تورکی کۆنی عوسمانی باشتر دەزانێ و کوردییەکەشی لە هی هەموان ڕەوانترە، ئەوە هەر ئەو کاتانە بوو کە من ڕۆژانە ڕەحمەتیی شوکور مستەفام دەدیت، بەڵام دیار بوو عەبدوڵڵا زەنگنە ئەو وتارانەی شوکری فەزڵی کە لە چوار ژمارەی جودا جودای گۆڤاری (بانگی کورد)دا بڵاوکرابوونەوە دابووە مامۆستا (نەژاد بەرزنجی) بۆی وەربگێڕێتە سەر زمانی کوردی. لە ماوەی ئەو چەند ساڵەی عەبدوڵڵا زەنگنە کارەکەی مردار کردەوە و بە پشتا خستی، بەسەردا مامۆستا شوکور مستەفا کۆچی دوایی کرد، بەمەش لە وەرگێڕانی ورد و بێ گرفت و پوختی بابەتەکە بێ بەشی کردم و بێ هیوا بووم، کە ئەو بەڵێنی دابوومێ و ئامادە بوو بۆمی جێبەجێ بکات لە پاش ئەوەی چەند جارێک لەگەڵیدا باسم لێوەکردبوو. تا ئەو مابوو نەیخستە بەردەستم بیدەمێ وەریان بگێڕێ، کە ئەم وەرگێڕانە پوختە بۆ لە چاپدانەوەی ژمارەکانی (بانگی کورد) و کارەکەی ئەویش سوودی هەبوو، تەنانەت لە پێداچوونەوە و بەراورد کردنی زمانەکەی مامۆستا (نەژاد بەرزنجی)یش لەلایەن مامۆستا شوکور مستەفاوە نائومێد بووم. ماوەیەکی دووورودرێژیش تێپەڕی عەبدوڵڵا زەنگنە ئەو بابەتە وەرگێڕاوەی لای خۆی نەدەدامێ، جارێ دەیگوت لەسەر کۆمپیوتەر ڕەش بووەتەوە، جارێ دەیگوت ون بووە و جارێکیش دەیگوت لەبەردەستم نییە. کاتێک سیلەی ڕەحمی تلیسایەوە و ڕۆژێک چوار بەشی بابەتەکەی بە فۆتۆکۆپی کراوی و بەزمانی تورکی بۆ هێنام، ئەوکاتە کەسم لە کاک ئەحمەد تاقانە بە شیاوتر و باشتر نەدەدیت ئەرکی وەرگێڕانی ئەو وتارە چوار ئەڵقەییەی پێ بسپێرم. کاک ئەحمەد تاقانە ماڵی ئاوابێ لەسەر ئەو هەموو ئەرک و سەرقاڵی و کارەی خۆیەوە زۆر گورج و ڕوح سووکانە بەپیر داواکەمەوە هات و بە ماوەیەکی کەم بۆی وەرگێڕام و هێنایەوە. کاتێک عەبدوڵڵا زەنگنە بەوەی زانی کارەکەی لای من پوختەتر و وردتر جێبەجێ کراوە، ئەوجا وەرگێڕانە کوردییەکەی لای خۆی دایە من. کە کەوتمە سەر بەراورد کردنی ئەو دوو وەرگێڕانە، بۆم دەرکەوت هەر خوایان یەکە و ئاسمان و ڕێسمانیان لەنێوانە، چونکە وەرگێڕانەکەی مامۆستا (نەژاد بەرزنجی) درشت کرابووە کوردی، ڕستە و پەرەگرافی لێ پەڕاندبوو، لە زۆر شوێندا ڕستە و قسەی بیر و دڵی خۆی تێهەڵکێشی نووسینەکەی شوکری فەزڵی کردبوو، بۆیە هیچ جۆرە سوودێک لەو وەرگێڕانە وەرنەدەگیرا و عەبدوڵڵا زەنگنەش پێشتر ئەوەی دەزانی و گەیشتبووە ئەو قەناعەتە کە پشت بەو وەرگێڕانەی لای خۆی نابەسترێ، بۆیە دایە من و پێی گوتم «چی لێ دەکەی لێی بکە!» ئەویش هەر دەبوو پشت بە وەرگێڕانەکەی لای من ببەستێ، لەبەر ئەوە لە چاکەی هێنانی وتارە تورکییەکەی شوکری فەزڵی، منیش وەرگێڕانە کوردییەکەی لای خۆمم بە پاک و پوختی دایە ئەو سوودی لێ وەربگرێ. کاتێکیش ئەرکی ئەو وەرگێڕانەم خستە ئەستۆی تاقانە دەمزانی ئەو کاری زۆرە، لەلایەک خۆی خەریکی وەرگێڕان و ساغکردنەوەیە و لەلایەکی دیکەوە سەرقاڵی کاری کارگێڕییە لە دەزگای نەوشەفەقی کەرکووک، کە ئەم کارە کارگێڕیانە لە وڵاتی ئێمەدا کاتی زۆر دەبات، بۆیە لە وەرگێڕانەکەی ئەویشدا هەستم بە پەلە پەل کردن و گرێ و گۆڵی زۆر کرد، لە زۆر ڕستە و بڕگە و

پەرەگرافدا کوردییەکەی تێ نەدەگەیشتم و ڕەوان نەبوون، یان نارۆشن و هەڵماوی بوون و خوێنەر بە باشی تێیان نەدەگەیشتن، بۆیە سەرلەنوێ کەوتمەوە داڕشتنەوەی زمانی بابەتەکە و بە دوو دانیشتن و چەند تەلەفۆنێک لەگەڵ تاقانە هەندێ لە نارۆشنی و گرفتەکانی وەرگێڕانەکەمان چارەسەر کرد، بەڵام بەوەش دڵم ئاوی نەخواردەوە، بۆیە دواجار داوام لێی کرد جارێکی دیکە ئەو وەرگێڕانە بە دەقی نووسینە تورکییەکەی بەراورد بکاتەوە، ئەمەش بۆ دیقەت و وردبینی زیاتر، نەوەک لە کاتی داڕشتنەوە و دەستکاری کردنی کوردییەکەی، لە مەبەست و مانای خۆی دوور کەوتبێتەوە. ئەوەبوو ئەو بەراوردەشی بۆ کردم و بەمە بەرپرسیارەتی وردیی و دیقەتی وەرگێڕانەکەی بە تەواوی لە ئەستۆی خۆی گرت.

لاپەڕەکانی مێژوو
ئاوڕێک لە مێژووی کوردان

نووسینی: شوکری فەزڵی

کورد کە یەکێکە لە نەتەوە ئاریاییەکان بەتوانایی خۆرسک و زگماکی خۆی بووەتە میللەتێکی ناسراو. ئەو نەتەوەیە سەرەتای ژیان و ڕابوردوو و بارودۆخەکەی پتر لە نەتەوەکانی دیکە، لە ژێر گەرد و تەپوتۆزی ڕۆژگاردا فەرامۆش کراوە، بەڵام لە سایەی دۆزینەوە و پەی پێ بردنی ورد و قووڵ و لێ وردبوونەوەی بەردەوامی ئەو زانایانەی خۆیان بۆ مێژوو و مرۆڤناسیی تەرخان کردووە، توانراوە ئەو مێژووە لەودیو پەردەی شاراوەیی و نەزانینەوە دەربهێنن و لەخانەی زانینی مرۆڤایەتیدا بە پڕشنگداری دابینێن. لەگەڵ ئەوەشەوە یەکێک لە ڕاستییە چەسپاوەکان ئەوەیە کە نەتەوەی ئازاو بوێری کورد لەنێو نەتەوە کۆن و دێرینەکانی ئاسیادا خاوەنی ڕابوردوویەکی درەوشاوە بووە و لە سەردەمانی دواتریشدا ڕۆڵێکی زۆر گرنگی گێڕاوە.

نەتەوەی کورد وەک لقێک لە ئاریاییەکان هەر لە کۆنەوە (لەکێوی هیند- هند کوە)ەوە، بەرەو باکووری خۆرهەڵاتی دیجلە کۆچیان کردووە و لە نزیک چیا سەربڵند و گەردن کەشەکانی ئەو دەورووبەرەدا گیرساونەتەوە و نیشتەجێ بوونە. لەبەر سەختیی ڕێی هاتوچوون و شوێنی نیشتەجێ بوونەکەیان هەمیشە لەکۆبوونەوە و بیروڕا گۆڕینەوە بێ بەش بوونە، ئەگەرچی لە سەردەمەکانی پێشوودا، نەیانتوانیوە بارودۆخێکی کۆمەڵایەتی و سیاسی ڕێکوپێک بۆ خۆیان بهێننە کایە، بۆیە لەبەر بەرزیی خووڕەوشتیان، لەگەڵ ئەو حکومەتە گەورانەی لە دەوروبەریاندا دەژیان، هەرگیز پێک نەهاتوون، سەردەمانێکی زۆر سەربەستانە ژیانیان بەسەر بردووە و قەتیش لە زەبری شیوەنبەخش و بڵاوکردنەوەی هونەریش دوانەکەوتوون.

جوامێران و قارەمانانی کورد پێشی نزیکەی حەڤدە سەدەی بەر لە زایین بابلیان داگیرکردووە و کردوویانەتە هی خۆیان، ئاسوورییەکانیشیان ناچار کردووە پەیمانی ئاشتییانەیان لەگەڵدا مۆر بکەن، چونکە ماوەی نزیکەی سێ سەدە لەو ناوەدا فەرمانڕەواییان کردووە، بە هەڵکەندنی ڕووباری گەورە و چاک کردنەوەی کشتوکاڵ، ئاوەدانیی وڵاتیان پەرەپێداوە. دواتر ئاسوورییەکان کە پلەوپایەی دەوڵەتێکی بەهێزی خۆڕاگریان وەدەست خستووە و نێوانی دوو زێ (بین النهرین)یان هێناوەتە لەرزین، کاتێک سوپاکەیان بەهێز و توانایی جەنگیی کوردەکان بەهێز کردووە، بابلییەکانیان خستووەتە ژێردەست و گوێرایەڵیی خۆیانەوە، لەکۆتاییشدا حوکمدارانی بابلی-یش پشت بە هێزی کورد، شکستیان بە ئاسوورییەکان هێناوەتەوە.

(کەیخوسرەو) کە لە تەوراتدا بە (قۆروش) باسی لێوە کراوە، دایکی کچی حوکمداری میدیا بووە، کە دەکرێ تاڕادەیەک ئەمەیان حکومەتێکی کوردیی پێ بگوترێ، کە ئەوە لە سایەی قارەمانێتیی کورداندا لە جزیرەی نێوانی دوو ڕووبار دەستی پێ کردووە و داگیرکارییەکانی تا (تراکیا) فراوان کردووە.

سەرەنجام نەتەوەی دلێر و ئازای کورد، لە سەردەم و قۆناغەکانی زوودا جاروبار سەربەخۆ و جاروباریش بە ڕێککەوتن لەگەڵ حکومەتەکانی دیکەدا، هەندێک جاریش بە گوێڕایەڵیی، بۆ ماوەیەکی کەم، درێژەی بە بوونی خۆی داوە و لە هەموو ئەو قۆناغانەدا بۆ جیهانیان سەلماندووە کە ئەوان بەرگەی زەبروزەنگ و گێرمە و کێشەو چەندین جۆر هەوراز و نشێوی ژیانیان گرتووە کە هەمیشە بە دەستی ئەو دراوسێ ئاسووری و بابلی-یانەوە بینیویانە و چەشتوویانە، ئەوانە ئەمڕۆکە ناویان تەنیا لەسەر کێڵە قەبر و پەیکەرەکاندا دەخوێنرێتەوە و ماون. سنوورپارێزانی کوردیش بەکار و کردەوەی پێشکەوتنپەروەرانەیان، وەک ناردنی منداڵەکانیان بۆ ڕۆما، بۆ فراوانکردنی هونەرە سەربازییەکانیان هەوڵیان داوە.

دوای ئەوەی خۆری پڕشنگداری ئیسلامەتی لەبەرەبەیانی مەککەی موکەرڕەمەوە بە ورشەبەخشینەوە بەدەرکەوت، ئەوانەی بەرامبەر بەو هێرشبەرە بەزات و بە سامانەی نەتەوەی ڕەسەنی عەرەب لە خۆرهەڵاتی دیجلەدا پتر ئازایەتییان نواندووە، تەنیا جەنگاوەرانی

کورد بوون. دوای ئەوەی کوردەکان بە شانازیی ئیسلام سەربەرز بوون، زانینی مافیش کە چووە پاڵ ئازایەتییەکەیان، بەرەو پلەی زۆر بڵند بەرزی کردنەوە.

ئەو کەسەی شۆڕشی گەورەی عەبباسی-یانی هێناوەتە کایە، (ئەبوو موسلیمی خۆراسانی)ی بلیمەتی کورد بووە. لەسەردەمی عەبباسییەکاندا چەندین حکومەتی سەربەخۆی وابەستە بە ناوەندی خەلیفایەتی پێکهێناوە. حکومەتە یەک لە دوای یەکەکانی (عەنان)یەکانی خانەقی و (حەسنەوی)یەکانی بەرزنجە و شارەزوور و (مەڕوانی)یەکانی دیاربەکر و (ئەتابەگی)یەکانی لوڕستان، هەر هەموویان لە کورد پێکهاتبوون. ئێران، بە تایبەتیش ناوچەی خۆراسان سەردەمێکی زۆر لەژێر حوکمڕانی هۆزگەلێکی جودا جودای کورددا بووە، لەگەڵ ئەوەشدا شوێنەکانی دیکەی وڵاتە ئیسلامییەکان هەرگیز لە زانا و ئەدیب و شاعیرانی کورد خاڵی نەبوون. ئەوسا کە جەنابی سوڵتان سەلیم-ی یەکەمی بەهەشتی، بەهیممەتی ئیدریسی بتلیسی-ی کە یەکێکە لە مێژوونووسە ناودارەکانی کوردستان، کوردستانی گرت، میرە کوردەکان لە سایەی پارێزگاریی حکومەتی هەتاهەتایی عوسمانیدا، سەروەریی کۆمەڵایەتی و سیاسیی خۆیان پاراست و بەرامبەر بەو سۆزەی لە پایە و مەقامی خەلیفایەتییەوە پێیان درابوو، هەمیشە شانازییان بەوەوە کردووە کە ئەندامێکی ڕاستگۆ و فیداکار بوون. لەسەردەمانی دواییشدا (نادر شا) کە دەوڵەتی نادرییەی دامەزراندووە، یەکێک بووە لە جەنگاوەرەکانی هۆزی ئەفشاری کورد، هەروەها (عەبدولکەریم خانی زەند)یش، کوردێکی سەر بە عەشیرەتی زەندی بەزەبر و خاوەن دەسەڵات بووە.

کورتەی باس ئەوەیە، ئەگەر بەچاوی ویژدانەوە لێی وردبینەوە، ئەوە دەبینین کورد ڕابوردوویەکی پڕشنگدار و ئەدەبیاتێکی پڕ واتایان هەیە کە هەر کەسێک بیخوێنێتەوە، پەسندی دەکا. لەگەڵ ئەوەشدا ئێمە بە یارمەتیی خودای گەورە، لەسەر لاپەڕەکانی (بانگی کورد)دا، لەمانە بە بایەختر پیشانی خوێنەرە بەڕێزەکان دەدەین.

سەرنجێک لە ئەدەبیاتی کورد

ئەدەبیات؛ ئاوازی ژیانی مرۆڤایەتییە. دۆخی پەژارە و شادی؛ لە دەمانی نائومێدی و هیوادا، بە لاواندنەوەی ژیانی ئاسایی لە ژێی ناسکی گیانەوە هەڵدەستێنێ، نهێنیگەلێک کە ئەسپاردەی ویژدانەکانە، بێ ئەوەی بیەوێ دەدرکێنێ.

ئەدەبیات؛ شانۆیەکی بەرزی داهێنان و نەریتە؛ دەربڕینێکی خەسڵەتبەرزانەی سروشتیی دەستنیشان کەرەوە و بەگۆهێنی لەپاش بەجێماوەکانی مرۆڤایەتی ڕاماوی بێدەنگییەکی دوورودرێژی ژێر چینە تاریکەکانی سەردەمانی ڕابوردووە.

ئەدەبیات؛ نوێنەری کەسایەتیی گوزارەیی و وەرگێڕی لایەنە هەست پێ کراوەکانی بیری کۆمەڵایەتی و سیاسی نەتەوەیەک و میللەتێکە.

بەڵێ! لە شارێی کاملبوون و پێگەیشتنی وەچەکانی مرۆڤدا ئەزموونی فیکریی، بە مەرجەکانی چۆنێتی و چەندێتیی ئەو ماوەیەی ژیانی و بە هەنگاوگەلی کۆشش و ئازایەتی خۆی بڕیویەتی. دواتر توانیویەتی دیمەنی گشتیی ئەو قۆناغی شادمانییەی، بە لاپەڕەکانی ئەو فیداکارییانەی خۆی لەم پیناوەدا بە دەستی هێناون، وێنە بکێشێ و بەرجەستە بکا و پلەی شانوشکۆ بە هەموو واتا وردەکانییەوە بەشێوەی ڕەوانبێژییەکی جوان و گشتیتر، بە دەربڕینێکی هێمن و لەسەرخۆ و ڕەوان و پاراو، بە کەسانی پەندوەرگر و بەرچاو ڕوون دەگەیەنێ. ئایا نایابترین و پتەوترین پەیکەرێک، لە ئەدەبیات بەولاوە دەبێ چی بێ؟ دیارە کە عەرەبەکان بە تاڤگەی نووری ئایینی ئیسلامی، بەلابردنی تاریکیی هاوتا بۆ خودا پەیداکردن و کفری بەسەر ئاسۆکانی ژیانی کیشوەرەکانی ئاسیاو ئەفەریقیاو بەشێکی گرنگی ئەوروپا داداو لەسەر ڕووی زەویدا شۆڕشێکی مەزنی پێشتر بێ وێنەی داهێناوە و بە پێوەندیی ئازادی و برایەتی، دادپەروەری و یەکسانی، ڕەگەزی جیاجیای تێکەڵی یەکتری کردووە و بەخستنە پاڵ یەکی ئەمانە، بڕێکی گەورەی مرۆڤایەتی کە لەسەر ئایینی جیاجیا بوون، لە ماوەیەکی ڕێژەیی کورتدا، یەکێتییەکی سیاسییان پێکەوە ناوە کە بە تایبەتمەندێتی زانست و کۆمەڵایەتی تەیار و بە شانازیی ڕەوشت و ئەدەبی جوداو شکۆی جیاوازەوە، لەسەر ئەم بناغە پتەو و تونده و لەژێر ئاڵای پیرۆزی لەخۆگریی، بە سەرکەوتن و دەستکەوتی شەکاوەی خەلیفایەتیدا بینای حکومەتێکی بەشانو شکۆی نوێیان دامەزراندووە.

هەر لەبەر ئەمەش ئەو شوێنەی ئایینی پیرۆزی ئیسلام چووەتە ناوی، زمانی عەرەب و ڕەوشتی عەرەب و نەریتی عەرەب و شارستانێتی عەرەبی چووەتە ناوەوە، بە کورتی عەرەبایەتی بووەتە هەڵبژاردنێکی خۆویست و سەرمایەی خۆپێوەهەڵکێشان و شانازیی هەموو نەتەوەکان.

ئەو نەتەوانەی دەستیان بە لاسایی کردنەوەی هەموو تایبەتمەندییەکی عەرەبەکان کردووە، بێ گومان ئەدەبیاتیشیان کردووەتە ڕابەری خەیاڵ و سۆسەکردن و

ڕێکخەرەوەی (یان هۆنەرەوەی!) هەستەکانیان. دیار و لە مەیداندایە ئەدەبیاتی هەموو ئەو ئیسلامانەی ئەمڕۆ لەسەر ڕووی زەویدا دەژین و بە زمانی جوداجودا قسەدەکەن و سەر بە ڕەگەزی جیاجیان، لە کارلێکردنی ئەدەبیاتی عەرەب بە دوور نین.

لەسەردەمی بووەیهییەکان و غەزنەوییەکاندا، ئەدەبیاتی فارس لەناو چاکسازیی عەرەبدا، زیندووبووەتەوە و لە ماوەی چەند سەدەیەکدا شاعیر و نووسەرانێکی زۆریان تێدا هەڵکەوتووە. ئەدەبیاتی تورکی-یش لەسەردەمی سەلجووقییاندا لە شێوەی لاساییکردنەوەی عەرەب و فارس وردە وردە دەستی بە دەرکەوتن کردووە و لەسەردەمی دڵئارای هەتاهەتایی دەوڵەتی عوسمانیدا نەشوناڵی کردووە و دەستی بە پێگەیین ڕاگەیشتووە.

ئەدەبیاتی کوردی-یش کە لێرەدا لە بارەیەوە دەدوێین، ئەگەرچی لەو سەردەمانەدا سنووری گۆرانیی میللی و بەستەی تێنەپەڕاندووە، کەچی لەنێو کورداندا شاعیری گەورە گەورەی وەکو «جەزبی- جذبی» و «نالی»، شاعیر و نووسەری گەورەی تێدا هەڵکەوتووە، بەڵام لەبەر ئەوەی نووسینی تایبەتییان نەبووە و لەلایەکیشەوە دەوروبەریان بە عەرەب و فارس و تورک تەنراوە، بەناچاری هەموو نووسراوەکانیان بە عەرەبی و تورکی و فارسی ماوەتەوە. چ لە سەردەمی خەلیفایەتیی عەبباسییەکان و چ دواتر. لەسەردەمانێکدا کە حکومەت و میرنشینەکانی کورد پێکهاتن، لەبەر ئەوەی زۆر لەگەڵ یەکدی ئاڵۆز بوون، ئەدەبیاتی کورد بەپێی پێویست و بەشێوەیەکی ڕێکوپێک دەرنەکەوتووە. گەورەترین هۆی ئەمەش تەنیا نەبوونی نووسینیەتی، بەڵام ئەگەر بە جوانی و بە قووڵی سەرنجی لێ بدرێ، دەبینرێ ئەدەبیاتی کوردی لە سێ چوار سەدەی دوایی خولێکی ڕێکوپێکی بەڕێ کردووە. دانانی هۆنراوەی زۆری دڵداری و مێژوویی وەک: (شیرین و فەرهاد) و (بارام و گوڵئەندام) و (هەفت لەشکر) بەرچاو دەکەون.

لەسەردەمی جیاجیادا شاعیرانێکی بەناوبانگی زۆری وەک: (ئەحمەدی خانی)، (مەولانا خالید)، (نالی)، (سالم)، (کوردی)، (حەریق)، (حاجی قادر)، (مەلا عەبدوڵلا)، (عەبدولڕەحمانی خالص) و کوڕەکانی: (شێخ قادر فایز) و (شێخ ڕەزا)، (مەولەوی)، (شێخ عوسمان)، (فانی) و (مەسنەوی) و شاعیر و نووسەری بەرزی وەک (شێخ مەعرووف-ی باوکی کاکەحمەدی شێخ)ی پێگەیاندووە، کە بە شێوەیەکی ئێجگار پڕشنگدار، مەولوودی شەریفی بۆ کوردی وەرگێڕاوە. بەلای ئەوانەی کوردی دەزانن، بەرهەمەکانی ئەوانە بەهایەکی ئەدەبیی گەورەیان هەیە، بڵاوکردنەوەی بەشێکی گرنگیان لە (بانگی کورد)دا ئاساییە.

مێژووی کورد لە سەردەمی ئیسلامیدا پێشەکی

بەشی هەرە زۆری مێژوونووسە عەرەبەکان دەڵێن گوایە کوردەکان دەچنەوە سەر ڕەگەزی سامی و هەندێکیشیان دەیانبەنەوە سەر عەجەم، واتە: لە ڕەگەزی ئارین. بەشێکی زۆری زانا ئەوروپاییەکانیش پشتگیریی لە بەشی دووەمیان دەکەن و ئەمەشیان سەلماندووە. هەندێکیشیان بۆ ئەوە چوون کە سەر بە ڕەچەڵەکی تۆرانین.

کورتییەکەی ئەوەیە ڕەگەزی کورد وەک میللەتانی دیکە، لە ئەنجامی تێکەڵ بوونێکی بەردەوام و دووبارەبووەوە، هەندێک لە خوو و ڕەوشتەکانی خۆیان لەدەست داوە، ئەمەش زانایانی مرۆڤ و مێژوونووسانی تووشی چەند و چوون و مقۆمقۆیەکی زۆر کردووە.

کورد هەر لەسەردەمە بەراییەکانەوە لەو شوێنەدا بوون کە ئێستاکە لێی دەژین، لەبەر ئەوە سەربەست و کۆمەڵپەروەر خوڵقاون. سەرەڕای پەیدابوونی ئیمپراتۆریەتی زۆریشدا، تا ئێستاش لە سەلماندنی بوونی خۆیان سەرکەوتوو بوون. ئێمە لێرەدا بە جودا لە مێژووی سەردەمە کۆنەکانیان دەکۆڵینەوە و لێی ورد دەبینەوە، بەڵام پتر ئەوەمان بەشیاو زانی سەردەمە ناوەندییەکانیان بەسەر بکەینەوە، واتە مێژووی ئیسلامەتییان کە ڕاست و جێگیرە، تۆمار بکەین و بنووسینەوە.

کوردەکان دوای دەستبەسەردا گرتن و فتووحاتە ئیسلامییەکاندا دیسانەوە شوێنە دێرینەکانیان و میرنشینییە بۆماوەکانی خۆیان پاراستووە. ئەو والییە عەرەبانەی نێرراونەتە کوردستان، لە چاودێرێک بەولاوە هیچی دیکە نەبوون. ڕێکوپێک کردن و ڕێکخستن و دەست گرتن بەسەر کاروبارەکانیان هەمووی هەر بەدەستی خۆیانەوە بووە، بەڵام لەبەر پەرتوبڵاوییانەوە هەر یەک لە میرە کوردەکان وەک سەرەک هۆزێک وابوون. بێ هێزیی عەبباسییان کە وردە وردە بەدەردەکەوت و سەردەمانێک کە دەسەڵاتی میرەکانی (دەیلەمی) و (تورکەکان) بە ئاگا هاتنەوە، کوردیش لە پەیڕەویی ئەوان دوانەکەوتن و کەوتنە خۆ کۆکردنەوە، لە دامەزراندنی چەندین حکومەتی کوردیشدا سەرکەوتن. کە بە جودا جودا باس لە هەموو ئەمانە دەکرێ.

حکومەتی حەسنەوییان

لەسەردەمی ئیسلامدا یەکەم جار کە حکومەتی کوردی دامەزراوە، حکومەتی (حەسنەوی)یان بووە. حەسنەوی یەکێک لە زانایانی ڕەوشت بەرز و چاک و خاوەن توانایی سیاسی و لە ناسراوانی تیرەی دوولین-ی عەشیرەتی بەرزنگان-ی کورد بووە، (وەنداد) و (غانم)ی کوڕانی ئەحمەدی کوڕی عەلی، کە لە کوردەکانی عوبابی بوون. خاڵوانی ئاماژە بۆ کراو لەسەدەی سێیەمی هیجریدا، شارەکانی (دەینەوەر) و (هەمەدان) و (نەهاوەند) و (سامغان)، تا دەگاتە شارەزوور و ناوچەکانی ئازەربایجانیان بەدەست خستووە و حکومەتێکی بە بابەخ و گەورەیان دامەزراندووە و هێزێکی کوردیی گەورەیان لەو ناوەدا کۆکردووەتەوە و توانیویانە پەنجا ساڵێک فەرمانڕەواییەکی بێ هاوتا بەسەر ببەن.

ئەم حکومەتە بەرامبەر (دەیلەمییەکان)، بەتایبەتی بەرامبەر دەسەڵاتی فەرمانڕەوایی (بووەیهییەکان) کە وەک شەپۆلێکی خرۆشاو، لە هەموو لایەکەوە ڕژاوەتە ناوەوە. سەردەمێکی زۆر بەهۆی سەنگینیی بەڕێوەبردنی کاروباریانەوە، بوونی خۆیان سەلماندووە، بەڵام چار چییە، ویست و حەزی بێ هاوتابوون، ئارەزووی سەربەخۆیی، ئاسایی بوو ئەمیش وەک حکومەتە ئیسلامییەکانی دیکە بەرەو نەمان ببا. (وەنداد) یەکێکە لەو ئاماژە پێ کراوانە، ساڵی (٣٤٩) کۆچی دوایی دەکات، (عەبدولوەهاب، ئەبولغەنائیم)ی کوڕی دەچێتە شوێنەکەی، (غانم)یش ساڵی (٣٥٠) کۆچی دوایی دەکات و (ئەبو سالم)ی کوڕی لەجێیدا دادەنیشێ. دواتر عەبدولوەهاب لەلایەن عەشیرەتی (شادنجان)ی کوردەوە بەدیل دەگیرێ و ڕادەستی حەسنەوی دەکرێ. حەسنەوی دەبێتە خاوەنی ئەو بەشە خاکەی کە بەشی عەبدولوەهاب بووە، لەبەر ئەوەی خاوەنی پەسنی باش و ڕەوشتێکی دەگمەن و هەڵبژاردەی چاک بووە، ماوەیەک لەگەڵ بووەیهییان بە خۆشگوزەرانی ڕاییواردووە و یاریدەدەریان بووە و لەگەڵیاندا ڕێک بووە. حەسنەوی قەڵای سەرماچ-ی دژوار و مزگەوتی دەینەوەری بەشێوەیەکی ئەندازەیی جوان بینا کردووە و خێروبێری بۆ (حەرەمەین)ی بەڕێز بە ڕادەیەک بووە کە لەگەڵ فەرمانڕەوا هاوچەرخەکانی خۆیدا بەراورد ناکرێ. لەو دەمانەدا (ڕوکنولدەوله) کە فەرمانڕەوای وڵاتی (ڕەی) بووە، حەسنەوی-ی زۆر خۆشویستووە، بۆیە چاوپۆشیی لە هەندێک لە ئەرک و پێداویستەکانی سەرشانی فەرمانڕەواییەکەی کردووە، چونکە حەسنەوی بۆ بەرگری لەو هێرشەی لە خۆراسانەوە دەهات، هێزێکی فریاگوزار و تیژڕەو بووە. لەگەڵ ئەوەشدا بووەیهییەکان کە سەرکەوتووانە سەردەمێکی بە بایەخی داگیرکارییان بەسەربردووە، بەو سەرکردانەیانەوە کە وەک پۆلە بازێکی برسی چاوی چاودێرییان بە هەموو لایەکدا دەگێڕا، زۆر بە دوور دەزانرا لەگەڵ فەرمانڕەوایەکی ئازا و بە جەرگی وەک حەسنەوی-دا هەڵبکەن کە وڵاتەکەی بە جەنگاوەرە کوردەکان پاسەوانی دەکرا. ئا بەم جۆرە دوای تێپەڕبوونی ماوەیەکی باش ڕۆژێکیان حەسنەوی لەگەڵ (ئیبنولسەلار)، کە یەکێکە لە سەرکردەکانی بووەیهییان، لەسەر سنوور بەیەک دادەدەن، ئیبنولسەلار شکست دەخوا و دەگەڕێتەوە و لە قەڵایەکی سەختدا خۆی توند دەکا و دوای ئەوەی حەسنەوی بە سوپاکەی، قەڵاکە گەمارۆ دەدا و ئاگرێکی دۆزەخنیشاندەر لە دەوروبەری قەڵاکەدا دەکاتەوە، ئیدی توانستی بەرگەگرتنی هاڵاوی خانووسووتێنی نامێنێ و بە ناچاری چەکەکانی بەدەستەوە دەدا. حەسنەوی زۆربەی سەربازانی ئیبنولسەلار دەکوژێ. ڕوکنولدەوله تا ئەم ڕادەیە زیادەڕەوی پێ قووت نادرێ، دڵی بەم ڕووداوە جەرگبڕ و پڕ ئازارە زۆر دەگوشرێ، ئاگری تووڕەیی و دەمارگیریی لەگیانیدا کڵپە دەستێنێ. تەگبیری لەناوبردنی حکومەتی حەسنەوی-ی دادەڕێژێ و لە ساڵی ٣٥٩دا ئەبولفەزڵی ئیبنولعەمید بە لەشکرێکی گەورەوە دەنێرێتە جەنگی حەسنەوی. ناوبراویش چووە ناو هەمەدان و هەندێک حەسنەوی-ی تەنگاو کرد، بەڵام بەهۆی نەخۆشیی نیقریس (ژانی جومگەکان) کە ماوەیەک بوو تووشی ببوو مرد. ئەگەرچی ئەبولفەتح-ی کوڕی بە سەرکردەی لەشکرەکە لە جێی ئەو دانرا، بەڵام لە وەرگرتنی کۆمەڵە قەرەبوویەک لە حەسنەوی، هیچ شتێکی دیکەی پێ نەکرا، ئا ئەم ئەبولفەتح-ە کۆمەڵە قەڵایەکی سەختی وەک بوستان و غانم ئابادی لە ئەبو سالم دەیسەمی کوڕی غانمی خاڵۆزایەکەی دیکەی حەسنەوی-ی کە لەسەرەوە ئاماژەی بۆ کرا، دوای دەست بەسەردا گرتن، لەناوی بردبوو. محەمەدی برای ئەبو دەیسەم-یش لەناوچەی گەردوونی کە بەشێک لە پاشکۆ و پێوەبەستراوەکانی بوو، دوای ئەوەی حەسنەوی لە ٣٦٩دا کۆچی دوایی دەکات، بێ گومان (بەختیار ئەبولنەجم) و (ئەبولەولا عاصم) و (ئەبو عەدنان) و (عەبدولەلیک) لەگەڵ یەکدیدا نەگونجان، هەندێکیان لایەنی (فەخرولدەوله) و هەندێکیشیان لایەنی (عەزودولدەوله)ی بووەیهییان گرت. لەمانە بەختیاریان شوێنی باوکی گرتەوە و سەرماچ-ی شوێنی هەموو سامان و ئازووقە و پێداویستییە جەنگییەکانی کردە ناوەندی حکومەتەکەی، ئەگەرچی ماوەیەک لەگەڵ عەزودولدەوله‌دا بە باشی

ڕایبوارد، بەڵام لە کۆتاییدا بە پەیمان شکاندن دوژمنێکی گەورە و بەهێزی وەک پێشتر ئاماژەی پێ کرا بۆ خۆی پەیداکردووە، لەبەر ئەوە ناچاربوو سەرماچ و چەند قەڵایەکی گەورە و سەختی دیکە بداتە دەست ئەو لەشکرەی لەلایەن عەزودولدەولەوە کرابووە سەری، دوای ئەوەی عەزودولدەولە لەگەڵ فەخرولدەولەی برایدا بە یەکیان دادا و بەزاندی، سوودی لەو ناکۆکییانەی نێوانی حەسنەوییەکان وەرگرت و جلەوی هێزەکەی بۆ سەریان وەرچەرخاند و خاکی بەردەستیانی داگیرکرد و دواتریش هەر لەناو خۆیانەوە (ئەبولنەجم بەدر)ی خاوەن توانایی و ژیر و ناسراوی بە فەرمانڕەوا لەوێ دامەزراند و بە لەشکر پشتگیری لە دەسەڵاتەکەی کرد. لەو دەمانەدا حکومەتی حەسنەوییەکان کەوتە ژێر پارێزگاری و ڕاسپاردەی بووەیهییانەوە. ئەبولنەجم بەهۆی بە دەستخستنەوەی دەینەوەر و نەهاوەند و هەمەدان و سامغان تا شارەزوور، ئەو ناوچانەی ئازەربایجان کە لە سەردەمی خۆیدا بەدەستی حەسنەوی-ی باوکیدا بوون، جلەوی حکومەتەکەی بەدەست گرتەوە و خستییەوە بن دەستی خۆی و دەستی بەسەرداگرتەوە، بەمەش بەرەبەرە پایەبەرزی و سام و شکۆی بەرەو هەڵکشان دەچوو. برایەکانی کە ئەمەیان پێ قووت نەدەدرا، بە تایبەتی عاصم و عەبدولمەلیک تاقمێک کوردیان لەخۆیان کۆکردەوە و یاخی بوونیان ڕاگەیاند، ئەبولنەجم بەدر بە یارمەتیی عەزودولدەولە لە ساڵی سێ سەد و حەفتادا عاصمیان بەدیل گرت و پاشان نێردرایە هەمەدان. دواتر لەسەر ئەو شۆڕشەی بەرپایان کردبوو، هەموو کوڕەکانی حەسنەوی کوژران و گۆڕەپانی حکومەت بە بێ هاوتا بۆ ئەبولنەجم بەدر مایەوە.

دوای مردنی عەزودولدەولە و لەبەر ئەوەی حکومەتی بوەیهییان تووشی چەندین هەڵبەز و دابەز بوو، بێ گومان سیاسەتی حکومەتی حەسنەویانیش گۆڕانی بەسەردا هات، ئەبولنەجم بەدر لایەنی فەخرولدەولەی گرتبوو، تەنانەت لە ساڵی ٣٧٣دا کاتێک محەمەدی کوڕی غانم-ی خاڵۆزای باوکی کە لە قوم و ناوچەی گەردوون بووە، سامان و ئازووقەی فەخرولدەولەی بەتاڵان بردووە و خۆی لە قەڵای قەهجان-دا قایم کردووە و ئەو لەشکرەی خرابووە دووی، تێکوپێک شکاندووە و لەسەر داواکاریی فەخرولدەولە، محەمەدی کوڕی غانم-ی ناچاری ئاشتەوایی کردووە، بەڵام لەبەر ئەوەی دیسان لە سەربزێویی خۆی نەکەوتووە، ساڵی ٣٧٥ لە جەنگدا بریندار بووە و دواتر کۆچی دوایی کردووە. دوای ئەوەی شەرەفولدەولەی بوەیهی حکومەتی بەغدای لەدەست سەمساموولدەولەی کوڕی عەزودولدەولە دەرهێناوە، ئەبولنەجم لەو پێکهاتنەی لەگەڵ فەخرولدەولەی ئامۆزای باوکی تووڕە بووە، ساڵی ٣٧٧ ک لە شێوەی بەڕێوەبەرێتییەکەی بێزار بووە، لەشکرێکی بە سەرکردایەتیی (قەرەتەکین جەهشیاری)ی ناردووەتە سەر و ئەو دوو پیاوەی خۆشی نەدەویستن کردووە بەگژ یەکدا. لەو پێکدادانەی لە کرمانشاهەوە دەستی پێ کردووە، ئەبولنەجم بەدر بەپێی ئەو توانستە سەرا سایەی لە هونەری جەنگدا بوویەتی، بەرانبەر قەرەتەکین شکستی نواندووە، قەرەتەکین لەخۆشیی ئەم سەرکەوتنە بێ بنەمایە لە خەیاڵی خاوی ئەوەی کە هەموو شتێک بووە و کۆتایی پێ هاتووە، لەکاتێکدا کە لەگەڵ سەربازەکانیدا خێوەتی حەسانەوە و ئارامی هەڵدەداتەوە، ئەبولنەجم بەدر دەگەڕێتەوە و هێرشێکی کوتوپڕی دەباتە سەر و بەشی هەرە زۆری لەشکرەکەی قەرەتەکین کە دەشڵەژێ و نازانێ چی بکا، لەناو دەبات و هەمووکەلوپەل و پێداویستییەکانی بەتاڵان دەباو قەرەتەکین بە پەلە بەرەو پردی نەهرەوان هەڵدێ، لەگەڵ پاشماوەی ئەو سەربازە شمشێر بەدەستانەی دەچنە پاڵی، بە پەرێشانی خۆیان دەگەیەننە بەغدا. ئەبولنەجم بەدر لەسەر ئەم سەرکەوتنە گەورەیە، هەموو ناوچەکانی جەبەل (هەرێمی چیا) دەخاتە سەر وڵاتی ژێر دەسەڵاتی خۆی و قەڵەمڕەوی حکومەتەکەی فراوانتر دەکاو لە ساڵی ٣٨٧دا لە پایەی خەلیفایەتییەوە بە نازناوی ناسیروددینوەلدەولە سەربەرز دەکرێ و بە ڕەسمی پەسند دەکرێ. ئەبولنەجم هەموو ساڵێک وەک باوکی خێروبێرێکی زۆری بە (حەرەمەین)ی بەڕێز دەبەخشی و بۆ پاراستنی ڕێی حاجییان لە دەستدێژیی ڕەوەندە عەرەبەکان خۆی ماندوو دەکرد، بۆیە شانوشکۆ و ناوبانگی بە هەموو لایەکدا دەنگی دایەوە. لەساڵی ٣٩٧دا، لەبەر ئەوەی (عەمیدولجویووش)ی جێگری بەهائولدەولەی بووەیهی لە حەلواندا، پارێزگاریی ڕێی خۆراسان-ی بە ئەبولفەتح محەمەدی کوڕی عەنان ڕادەسپێرێ کە یەک لە کوردەکانی شادنجان و دوژمنی ئەبولنەجم-ی باوک و دامەزرێنەری حکومەتی عەنانیانی کورد بوو، ئەمە دەبێتە هۆی گرژی وتووڕە بوونی ئەبولنەجم-ی باوک و لەگەڵ ئەبوجەعفەر ڕێکدەکەوێ، کە ئەمەیان ماوەیەک بووە لەبەر گرتنە دەستی دەسەڵات لەسەر جێگرێتی دەسەڵاتی عیراق لەگەڵ عەمیدولجویووشدا لە جەنگدا بووە و گەلێک میری کوردی وەک هیندی کوڕی سەعد و ئەبو عیسا شادی-ی کوڕی محەمەد و وەرامی کوڕی محەمەد و میزیەد ئەلئەسەدی لەگەڵ خۆی دەبات و بە لەشکرێکی گەورەوە لە دووریی سەعاتەڕێیەکی بەغداوە خێوەتەکانی هەڵدەدا و ئەبولفەتح محەمەدی کوڕی عەنان کە ئەمە دەبینێ بۆ

پارێزگاری لە بەغدا، دەچێتە پاڵ عەمیدولجوبووشەوە، عەمیدولجوبووش بەم جۆرە ماوەیەک لە بەغدا خۆی توند دەکا، ئەم ڕووداوانە لەو دەمانەدا بوون کە بەهائولدەولە لە بەسرە خەریکی بن واسل (کوڕی واسڵ) بووە، لەشکری ئەبو جەعفەر و ئەبو نەجم کە هەواڵی سەرکەوتنی بەهائولدەولە دەبیێ سڵ دەکاتەوە. لەگەڵ ئەبو عیسا پێکەوە دەچنە حەلوان (واتە خانەقین)، لەوێوە پێوەندی بە بەهائولدەولەوە دەکەن. ئەبولنەجم بەدریش کاتی خۆی بە لەشکرێکەوە هێرشی بردبووە سەر ویلایەتی ئەو ڕافیعی کوڕی مەعنەی کە سەر بە عەقیلییەکانە، ئەوە سەردەمێک یاوەریی ئەبولفەتح محەمەدی کوڕی عەنان-ی کردبوو کە لە حەلوان و کرماشانەوە دەری کردبوو و بە تاڵانییەکی زۆرەوە گەڕابووەوە شوێنی حکومەتەکەی خۆی. عەمیدولجوبووش دوای پشوویەکی باش بە لەشکرێکی گەورەوە، ئەبولفەتح محەمەدی کوڕی عەنان، کە هاوکاری و یاریدەیەکی لە ڕادە بەدەری ڕاستەقینەی دابوو، بۆ تۆڵەسەندنەوە لەشکرێکی گەورەی برد و چووە سەر ئەبولنەجم بەدر، هەر دەگات و ناگاتە نەیسابوور، بۆی دەردەکەوێ هیچی پێ ئەنجام نادرێ، لەسەر ئەو ئاگاداری و قەرەبووکردنەوانەی ئەبولنەجم دابووبێ، پەیمانی ئاشتی بەسترا.

ئەبولنەجم بەدر و هیلال-ی کوڕی

ئەبولنەجم بەدر، ئەبو عیسای یەک لە کوڕەکانی زۆر خۆشدەویست و لە نزیک خۆیەوەی دادەنا، لەلایەکی دیکەوە، دایکی هیلالی کوڕی، لەبەر ئەوەی لە خزمانی ئەبولفەتح محەمەدی کوڕی عەنانی دوژمنی بوو کە یەک لە کوردەکانی شادنجانە، چونکە ئەوی لەگەڵ دایکی بەجێ هێشتبوو و لەژێر چاودێریی خۆیدا گەورەی نەکردبوو، لەبەرامبەریدا هەڵوێستێکی پشتگوێ خەرانەی وەرگرتبوو، لەگەڵ ئەوەشدا دەڤەری صامغان-ی بەو سپاردبوو.

هیلال، وەک لەگەڵ ئیبنولەفازی حاکمی شارەزوور و دۆستی باوکیدا بەخۆشی هەڵی نەدەکرد، بایەخی بە ئامۆژگاریی و سازشویستانەی باوکیشی نەدەدا. لەسەر ئەمە دیسان ئیبنولەفاز هەڕەشەی لە هیلال کردبوو، کەچی هیلال لەبەر تێرکردنی بەخۆ نازینی خۆی، دەکرا تەنیا بە شمشێر وەڵامی ئەم هەڕەشەیەی بدایەتەوە، بەم جۆرە توانی ئەو سەربازانەی کە لەسنووری دەسەڵاتیدا بوو کۆیان بکاتەوە، قەڵای شارەزووری گرت و ئیبنولەفاز و یاریدەدەرانی لەناو برد و سامانی تاراج کردن. باوکی لەم هەڵسوکەوتەی زۆر غەمبار بوو و بە تەواوی ڕقی لێی بووەوە، بەڵام هیلالی ئاگاداری ئەم بارودۆخە، سوودی لە خوداپەرستی و خەریک بوونی باوکی وەرگرت و زۆرێک لەلایەنگرانی باوکی بۆ خۆی ڕاکێشاو بەو لەشکرەوە کە کۆی کردبووەوە، لە ساڵی (٤٠٠)دا هێرشی بردە سەر وڵاتی باوکی. لەو جەنگەدا کە لە نزیک دەینەوەردا لەنێوانی دوو لادا بەرپا بوو، باوکی خۆی بەزاند و بەدیلی گرت، دواتر بەهۆی بەردەوام بوونی لە خوداپەرستیدا گەڕاندییەوە قەڵاکەی خۆی و خاکەکەی داگیر کرد و دەستی بەسەر سەڵتەنەتەکەیدا گرت. ئەم سووکایەتییەی کوڕەکەی بە ئەبولنەجمی کرد تا دوا ڕادە کاری تێکرد، ئەبولفەتح محەمەدی کوڕی عەنان و ئەبو عیسا شادیی کوڕی محەمەدی لە دژی هیلال بزواند. بەو لەشکرەی کە پێکیان هێنا کرمانشاهیان گرت، هەر لەم کاتانەدا کە هیلال هەواڵی خراپە و بەدکارییەکی زۆری بیستبوو کە لەلایەن دەیلەمییانەوە کە لەگەڵیاندا بوون ئەنجامیان دابوون، هیلال یەکسەر کەوتە دوای ئەبولفەتح و ئەبو عیسا و هەروەک سەربازەکانیانی پەرێشان کرد، بەشێکی زۆری دەیلەمییانیشی لەناو برد و بە هاوکاری و یاریدەی ئیبن ڕافع (کوڕی ڕافیع)یش ئەبو عیسای بەدیل گرت، بەڵام لەو خۆشبوو و خستییە تەک خۆی. لەم بارەیەوە ئەبولنەجم بەدری باوکی کە نائومێد بوو، ئەم جارەیان پەنای بردە بەر بەهائولدەولەی بووەیهی و داوای لێ کرد لە دەست کوڕەکەی ڕزگاری بکات. بەهائولدەولە، فەخرولمەلیکی وەزیری بەو لەشکرەوە کە تەیاری کردبوو، نارد سەر هیلال، فەخرولمەلیک هەر کە دەگات و ناگاتە (سابوور خواست)، هیلال ئەو کارانەی لە ئەبو عیسا پرسی کە دەبێ بکرێن، ئەو گوێڕایەڵیی بەهائولدەولەی لێ ویست و بە پێچەوانەشەوە لەسەرخۆ جووڵانەوەی پێ سپارد. هیلال ئەوی بەخیانەتکاریی تاوانبار کرد و دوای دەستگیرکردنی، هەواڵی بۆ فەخرولمەلیک نارد و گوێڕایەڵیی خۆی بە بەهائولدەولە گەیاند. ئەبولنەجم بەدر بە فەخرولدەولەی ڕاگەیاند کە ئەمە دەسیسە نەبێ هیچی دیکە نییە. لەم نێوانەشدا بەهۆی بە دەستهێنانی قایل بوونی ئەو، بووە جێی پشت پێ بەستنی، دواتر لەو جەنگەدا کە لە نێوانیاندا بەرپا بوو، لەشکری هیلال تێکچوو و بەدیل گیرا. بە مەرجی زیان پێ نەگەیشتنی خۆی و دایکی و لایەنگرانی لەلایەن باوکییەوە و لەسەر گەڕاندنەوەی ئەو قەڵایەی لێی دادەنیشت بۆ باوکی، خۆی دایە دەستی فەخرولمەلیکەوە. فەخرولمەلیک لەم قەڵایەدا گەوهەرێکی زۆر و جلوبەرگ و چەکی جگە لە چل هەزار بەدرە دینار و چوارسەد بەدرە درهەم دراوی بەدەست خست، قەڵاکەی بە بەتاڵی ڕادەستی بەدر کرد، ئینجا کە گەڕایەوە بەغدا هیلالیشی بەند کرد. دوای ئەو پەیمانە ئاشتییانەیەی لەمەوپێش لەنێوانی

عەمیدولجویووش و بەدردا بەسترابوو، قەڵای شارەزوور لەدەستی بەدر دەرچووبوو. دوای ئەوەی بەدر هیلالی بەند کرد، تاهیری کوڕی قەڵای ناوبراوی بە جەنگ لێ سەندنەوە و سەربازانی فەخرولەلیک-ی دەرکرد، دوای ماوەیەک حەسانەوە و گەڕاندنەوەی شانوشکۆ، ئەبولنەجم بەدر لە ساڵی (٥٠٤)دا بۆ دەست بەسەرداگرتنی موڵکەکانی (حەسەنی کوڕی مەسعوودی کوردی)، بەو لەشکرەوە کە پێکیهێنابوو چووە سەری، ئەوی لە (کویسجە!)دا خستە ژێر گەمارۆوە. سەربازەکانی ئەبولنەجم بەدر سەختیی زستان و درێژەکێشانی گەمارۆ کاری تێکردن و کینەیان لەلا دروست بوو و بە نیازی کوشتنی پیشی لێ دەخۆنەوە، یەکێک لەپیاوە تایبەتەکانی ئاگاداری ئەوە بوو و مەسەلەکەی بە بەدر گەیاند، بەدر بەمە زۆر تووڕە بوو گوتی (ئەم سەگانە چییان پێ دەکرێ)، ناوبراو کە تێگەیی کارەکە بایەخی پەیدا کردووە، ئەگەرچی نەشیویستبێ دووبارە لەبەردەمی بەدردا ئامادە بێ، ئەمەی پێ قووت نادرێ و لەپشت ئەو خێوەتەوە کە لێی بووە، دەڵێ کارتان تەواو بوو و دەڕوا، ئەبولنەجم بەدر لەم هەڵسوکەوتە پتر گیانی دەگوشرێ، لەکاتێکدا کە خەریکە بەسەر یەکێک لەو گردانەی ئەو ناوەدا سەردەکەوێ، ئەوانەی ئەو نیازەیان هەبوو دەیگەنێ و دەیکوژن.

پاشماوەی هەیە

پەراوێزەکان:

(١) لەپاش وەرگرتنەوەی وەرگێڕانەکەی کاک ئەحمەد تاقانە کە لە تورکییەوە کردبوویە کوردی و دوای ئەو هەموو وردەکاری و بەراوردکردن و پێداچوونەوە و دارشتنەوەیە، ئێستا عەبدوڵلا زەنگنە دەتوانێ سوود لەو وەرگێڕانە وەربگرێت کە دوا دارشتنەوە و دەستکاری کردنە و دەتوانێ بە تەواوی پشتی پێ ببەستێ. لەو بترازێ تا ئەو ڕۆژەی دەبێتە کتێب و پڕۆژەکەم بە چاپ دەگەیەنم کەسی دی مافی نییە، بیکاتە پێخۆری نووسینی خۆی و سووک و باریک بێتە سەر سفرەی ئامادەکراو و بە ئارەزووی خۆی ئەم وتارە تێهەڵکێشی ناو نووسین و کتێبی خۆی بکات، چونکە لە داهاتوویەکی نزیکدا لە دووتوێی ئەو کتێبەمدا بڵاودەبێتەوە.

(٢) بڕواننە گۆڤاری بانگی کورد/ ژ١-٢٦ی کانوونی دووەمی ١٣٢٩-١٢ی ڕەبیعولئەوەلی ١٣٣٢ ل(٥-٧)

ژمارە/٢ - لاپەڕە (٢٥-٢٧).

ژمارە/ ٣-١ی مارت ٣٣٠ لاپەڕە (٤٩-٥٤).

بانگی کورد/ ژمارە/ ٤- لاپەڕە (٧٣ - ٧٥).

(٣) گۆڤاری بانگی کورد لە بارەیەوە نووسراوە: (گۆڤارێکی ئەدەبییە، خوا لێی خۆشبێ جەمال بابان بە زمانی کوردی و تورکی لە بەغدا، هەر پازدە ڕۆژ جارێک دەری کردووە. ژمارەی یەکەمی لە ٢٦ی کانوونی یەکەمی ١٩١٣دا دەرچووە. لەپاش دەرچوونی ژمارە پێنجی لە دەرچوون وەستاوە، ئەوەش بەهۆی هەڵگیرسانی یەکەمین جەنگی جیهانییەوە بووە کە دامەزرێنەرەکانی وا لێکردووە بەلای ئەرکە سەربازییەکانیانەوە بچن. ئەم گۆڤارە لە چاپخانەی (الآداب) چاپ دەکرا و ژمارەی لاپەڕەکانیشی (٢٤) لاپەڕە بووە). بڕواننە کتێبی: تاریخ الصحافة الكردية، جبار جباري، وزارة الأعلام- مديرية الثقافة الكردية العامة، بغداد، ١٩٧٥، ل٣١.

(٤) د. کەمال مەزهەر ئەحمەد لە کتێبی (تێگەیشتنی ڕاستی) و شوێنی لە ڕۆژنامە نووسیی کوردیدا، هەر ئەو زانیارییانەی لە پاشکۆی ئەو کتێبەیدا نووسیوە کە پێشتر هەبووە، بەڵام لەلای ئەو بە کورتی و بە پوختی نووسراوە: (جەمالەددین بابان بەکوردی و بە تورکی بڵاوی دەکردەوە. چەند ژمارەیەکی کەمی لێ دەرچوو. لەگەڵ دەست پێ کردنی شەڕی یەکەم لە دەرچوون وەستا). بڕواننە لاپەڕە ٢٣٢. هەرچەندە لە کتێبەکەی جەبار جەباریدا نووسراوە: (لەپاش دەرچوونی ژمارە پێنجی لە دەرچوون وەستاوە)، کەچی د. کەمال مەزهەر لە شوێنێکی دیکەی کتێبەکەیدا دەڵێ (٣) ژمارەی لێ دەرچووە. لەلایەکی دیکەوە (جەبار جەباری) لە کتێبەی خۆیدا نووسیویەتی: (ژمارە یەکی لە ٢٦ی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩١٣ دەرچووە) کەچی لە پاشکۆی کتێبەکەی د. کەمال مەزهەر نووسراوە: (ژمارە یەکی لە ١٢ی «ربيع الأول»ی ١٣٣٢، ٨ی شوباتی ١٩١٤ دەرچووە.) کە لە ڕاستیدا ژمارە (١)ی بانگی کورد لە ٢٦ی کانوونی دووەمی، ساڵی ١٣٢٩ (١٩١٣) دەرچووە و ئەمەش ئەوە دەردەخات کە هەردوو مێژووەکەی پێشوو هەڵەن. هەرچەندە د. کەمال مەزهەر نووسیویەتی: «چەند ژمارەیەکی کەمی لێ دەرچووە)، بەڵام جەبار جەباری دەڵێ (لەپاش دەرچوونی ژمارە پێنجی لە دەرچوون وەستاوە). ئەوەی جێگەی سەرنجە جەبار جەباری نەینووسیوە ئەو زانیارییەی لەکوێوە هێناوە، ئایا بەخۆی ئەو پێنج ژمارەیەی دیوە، یان زانیارییەکەی لە شوێنێکی دی ڕاگوێزاوە، یان لە کەسێکی دیکە وەری گرتووە، ئەوەش ئەو گومانەم زیاتر لەلا دەچەسپێنێ کە گۆڤاری (بانگی کورد) لەو چوار ژمارەیەی بەردەستمان پتری لێ دەرچووبێ.

(٥) لەلای (جەبار جەباری) و (د. کەمال مەزهەر ئەحمەد) نووسراوە (جەمال بابان بە زمانی کوردی و تورکی) دەری کردووە و هیچ ناوێکی دیکەی لەگەڵ نەهاتووە لەو گۆڤارەدا کاری کردبێ، بەڵام من قەناعەتم وایە شوکری فەزڵی یەکێک لە موحەریرەکانی ئەو گۆڤارە بووبێت، بگرە کۆڵەگەیەکی بنەڕەتی گۆڤارەکەش بووبێت، بەم بەڵگانەی لای خوارەوە:

ئەلف- گۆڤاری بانگی کورد کە قەناعەتم وایە جەبار جەباری ژمارەکانی دیتبێ، بە بەڵگەی ئەوەی لاپەڕەی یەکەمی ژمارە یەکی لە کتێبەکەی خۆیدا بڵاو کردووەتەوە و دەڵێ (گۆڤارێکی ئەدەبییە)، کە گۆڤارێکی ئەدەبی بێ و بە تورکی و کوردی دەرچووبێ و شوکری فەزڵی لە هەر هەموو ژمارەکانیدا بەناوی ئاشکرای خۆی نووسینی بڵاوکردبێتەوە و ئەوکاتە وەک شاعیر و ئەدیبێک ناسرابێ، گومان لەوە دانییە کوردێکی دیکە لەبەغدا

ژیا بێت لە شوکری فەزڵی زیاتر، ئەو خەسڵەتانەی تێدا بووبێت. پاشان کە چووەتە ڕۆژنامەی (تێگەیشتنی ڕاستی) کاری کردووە بەهەمان نەفەس بایەخی بە (مێژوو) و (ئەدەبیات) و (سیاسەت) داوە و لەوێ درێژەی بە نووسینەکانی خۆی داوە، کە لە (بانگی کورد)دا پێی تەواو نەکراوە.

بێ- شوکری فەزڵی پێشتر یەکێک لە ڕۆژنامەنووسە درەوشاوەکانی سەر ئاستی عیراق بووە، کە لەکاتی خۆیدا لە ساڵی ١٩٠٨ بەرەو ئەستەمبووڵ سەفەری کردووە و لەوێندەر لە بواری ڕۆژنامەنووسیدا کاری کردووە و لەپاش دوو ساڵ گەڕاوەتەوە و لە ڕۆژنامەکانی ئەو ڕۆژگارەدا کەوتووەتە کار کردن و نووسین بۆیان، لەوانەش: (بانگی کورد) و (تێگەیشتنی ڕاستی)ی کوردی کە لە بەغدا دەرچوون، (العراق) و (العرب) و (الزهور) و (التعاون) کە بە زمانی عەرەبی دەرچوون و ئەو لەو ڕۆژنامانەدا زۆر بابەتی نووسیوە، (ایران) و (ظفر عراق) کە بە زمانی فارسی دەرچوون، لەم دوو ڕۆژنامە فارسی زمانەشدا نووسین و بەرهەمەکانی بڵاوکردووەتەوە، بۆیە دەبێ لەمەولا ئێمەی کورد شوکری فەزڵی وەک ڕۆژنامەنووسێکی کارامە و لێهاتوو بە هەر سێ زمانی کوردی و عەرەبی و فارسی بناسێنین و لەسەری بنووسین، بەتایبەتی لەبواری ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا کە هەر لە سەرەتاکانەوە جێ دەستی دیار بووە و جگە لە ڕۆژنامەی (تێگەیشتنی ڕاستی)، یەکێک لە موحەریرە بنەڕەتییەکانی (بانگی کورد)یش بووە. شوکری فەزڵی وتار و نووسینی لە زۆربەی هەرە زۆری ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی عوسمانی و عەرەبی و عیراقیدا هەبووە.

جیم- ئەو عیشق و خۆشەویستی و شارەزاییەی شوکری فەزڵی بۆ ڕۆژنامەنووسیی کوردیی هەیبووە، وایان لێکردووە دوای داخستنی ئەو گۆڤارە، جارێکی دیکە لە ڕۆژنامەی (تێگەیشتنی ڕاستی)دا تێهەڵچێتەوە.

دال- گریمانەی بەهێزی دیکەی کارکردنی شوکری فەزڵی لەو گۆڤارەدا کە یەکێک لە موحەریرەکانی بووبێ ئەوەیە کاتێک لە وتارەکانیدا نووسیویەتی: (لەگەڵ ئەوەشدا ئێمە بە یارمەتی خودای گەورە، لەسەر لاپەڕەکانی (بانگی کورد)دا، لەمانە بە بایەختر پیشانی خوێنەرە بەڕێزەکان دەدەین)، واتە لە دانانی نەخشە و بەرنامەی گۆڤارەکەدا بەشداره، یان لە بەشی (سەرنجێک لە ئەدەبیاتی کورد)دا لە ئاخر و ئۆخری وتارەکەیدا نووسیویەتی: (بەرهەمەکانی ئەوانە (مەبەستی لە نالی و سالم و کوردی و تاد) بەهایەکی ئەدەبیی گەورەیان هەیە، بڵاوکردنەوەی بەشێکی گرنگیان لە (بانگی کورد)دا ئاساییە، کە لێرەدا بەدەردەکەوێ لە دوو شوێنی ئەو زنجیرە وتارەیدا وەک کەسێک بەڵێن دەدات کە بەشێکی گرنگی ناو گۆڤارەکە بێت و بڕیاری لەلا بێت، ئەمەش بەڵگەیەکە بۆ ئەوەی بڵێین لەو گۆڤارەدا کاری کردووە و لە ناوەوەی گۆڤارەکەوە دەسەڵاتی هەبووە، نەک لە دەرەوەی گۆڤارەکە بووبێ و دوورلودوور بۆیانی نووسیبێ.

(٥) سەبارەت بە وتارانەی کە بە زنجیرە لە چوار ژمارەی (بانگی کورد)دا بڵاویانی کردووەتەوە، بایەخدانی زۆری شوکری فەزڵی بە مێژوو دەردەکەوێ کە لە بارەی مێژووی کۆن و سەدەکانی ناوەڕاست و هاوچەرخی عیراق و کوردستان شارەزایی زۆری هەبووبێ. بێجگە لەوەی ئەو وتارانە بەناوی ئاشکرای شوکری فەزڵی بڵاوکراونەتەوە، ئەوەش دەیسەلمێنن کە دوای چەند ساڵێک هەر ئەو بووە لە ڕۆژنامەی (تێگەیشتنی ڕاستی)دا کاری کردووە و ئەو بەڵێنانەی لە (بانگی کورد)دا بە خوێنەرانی دابوو و بەهۆی داخستنییەوە پێی جێبەجێ نەکراوە، دواتر لە (تێگەیشتنی ڕاستی)دا توانیویەتی گۆشەی (تەئریخ و مەشاهیری کورد) و (ئەدەبیاتی کورد) بنووسێ، هەروەها باسی دانانی دوو کتێبی مێژوویی و جوگرافی ئەو دەکرێن کە بە زمانی عەرەبی نووسیونی یەکێکیان بەناوی (تاریخ العراق قدیما وحدیثا)ـە کە دەڵێن ساڵی ١٩٢٤ لە بەغدا چاپی کردووە، هەروەها کتێبی (جغرافیة العراق التاریخیة)ی نووسیوە، ئەم دوو کتێبە گەواهی ئەوە دەدەن شوکری فەزڵی شارەزایی و ئاگاداری تەواوی لەجوگرافیا و مێژووی عیراق و کوردستاندا هەبووە. خوێندنەوەی وردی ئەم وتارەی بەردەستتان، لەگەڵ خوێندنەوەی بابەت و وتاری ژمارەکانی (تێگەیشتنی ڕاستی) سەلمێنەری ئەو ڕاستیەن کە نووسەری ئەو وتارانەی لە ژمارەکانی ئەو (تێگەیشتنی ڕاستی)دا بڵاوکراونەتەوە سەد دەر سەد شوکری فەزڵییە، تەنانەت زۆر لە زانیاری و ڕستە و دەربڕین و بیروڕای ناو ئەو وتارانەی ئێرانەی، لەوێشدا دووبارە بوونەتەوە. ئەم ڕاستییەش بە تەواوی گومانەکەی د. کەمال مەزهەر دەڕەوێنێتەوە کە لە کتێبەکەیدا سەبارەت بە (تێگەیشتنی ڕاستی) نووسیویەتی و دڵنیا نییە کێ خاوەنی ڕاستەقینەی ئەو وتارانەیە.

(٦) شوکری فەزڵی نووسیویەتی: (لەنێو کورداندا شاعیری گەورەی وەکو «جەزبی- جذبی» و «نالی»، شاعیر و نووسەری گەورەی تێدا هەڵکەوتووە) دوای سۆراغێکی زۆر جگە لە «جەزبی»ی شاعیر کە بە شێوەزاری هۆرامی شیعری نووسیوە، بەو ناوە شاعیری دیکەم نەدۆزییەوە، لەوە دەچێ شوکری فەزڵی زۆر لە شیعرەکانی خوێندبێتەوە، بۆیە لەپێش و لە تەنیشت ناوی (نالی)یەوە داینناوە و بە گەورەی زانیوە.

(٧) کە شوکری فەزڵی دەنووسێ: [لەنێو کورداندا شاعیری گەورە گەورەی وەکو «جەزبی- جذبی» و «نالی»، شاعیر و نووسەری گەورەی تێدا هەڵکەوتووە، (بەڵام لەبەر ئەوەی نووسینی تایبەتییان نەبووە و لەلایەکیشەوە دەوروبەریان بەعەرەب و فارسی و تورک تەنراوە، بەناچاری هەموو نووسراوەکانیان بە عەرەبی و تورکی و فارسی ماوەتەوە، چ لە سەردەمی خەلیفایەتی عەباسییەکان و چ دواتر)] مەبەستی لە نەبوونی نووسینی تایبەت، شێوەی کوردی نووسین و ڕێنووسە کە ناچاری کردوون بە زمانەکانی دیکە بنووسن. هەر ئەو بیروڕایەی لە ڕۆژنامەی (تێگەیشتنی ڕاستی)شدا دووبارە کردووەتەوە، وەک چۆن لە شوێنێکی دیکەی ئەم وتارەشدا پێداگیری لەسەر کردووەتەوە.

(٨) زۆر سەرنج و تێبینی و پەراوێزی ئەم وتارانەم بۆ ناو کتێبەکەم هەڵگرتووە، کە لەوێدا بە تێروتەسەلی لێیان دواوم و ڕوونکردنەوەی زیاترم لە بارەیانەوە داوە.